

КАТЕГОРІЙНА МАТРИЦЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ОБРАЗІВ СУБ'ЕКТИВНОЇ РЕАЛЬНОСТІ І ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ДОРОСЛОГО

Анатолій В. ФУРМАН, Тетяна КОВАЛЬОВА

Copyright © 2011

Проблема і мета дослідження. Концепція самоактуалізації особистості, що створена у другій половині ХХ століття у рамках гуманістичної психології (К. Гольдштейн, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, Е. Еріксон та ін.) і збагачена на рубежі століть вітчизняними науковцями (Г.О. Балл, М.Й. Боришевський, О.Є. Гуменюк, З.С. Карпенко, В.О. Татенко та ін.), хоча й належить до числа найбільш оригінальних та евристичних [див. 1, с. 317–399; 4–6; 11], усе ж характеризується надмірним емпіризмом систематизованого психологічного матеріалу, а відтак й страждає на описовість такого унікального психодуховного явища, як людська самоактуалізація, котре традиційно вивчається і як складний стан-процес, і як інтегральна риса особистості. Це закономірно ставить проблему належного теоретико-методологічного обґрунтування цієї концепції, передусім чіткості у виробленні її цілісної системи взаємоузгоджених категорій і понять як інструментів продуктивного психологічного пізнання та ефективного методологування у соціогуманірній сфері суспільства.

Звідси постає мета цієї теоретико-методологічної роботи: на основі здобутків вітакультурної методології [див. 7; 20; 22 і модулі 1–13 альманаху “Вітакультурний млин”], з одного боку, і тих напрацювань, що стосуються упредметненого розгляду психологічних чинників самоактуалізації особистості дорослого віку [9–11], – з другого, створити категорійну матрицю взаємозв'язку образів суб'єктивної реальності і названих чинників, що дасть змогу здійснити якісний прорив на шляху від концепції самоактуалізації до повноцінної те-

орії. У перспективі рефлексивне використання останньої для розв'язання різноманітних суспільних та особистісних проблем перетворюватиме її на потужний метод науково-психологічного пізнання, центральну ланку котрого становитимуть категорійні аналіз і синтез як два протилежних напрямки руху-поступу пульсуючої думки до розгадки таємниці психодуховного всесвіту людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема особистісної самоактуалізації людини залишається однією з основних у філософсько-психологічному осмисленні сучасного соціуму, оскільки є найважливішим мотивом її життя, буденної активності та ковітального зреалізування. Крім того, потреба в самоактуалізації орієнтує кожну усупільнену особу до діяльної причетності у світі, впливає на процес становлення її як особистості та індивідуальності. Це – шлях самовдосконалення та самоефективності, максимального виявлення і посилення кращих людських рис зрілої непересічності.

Процес самоактуалізації розглядається в контексті основних положень і принципів гуманістичної і трансперсональної психології [див. 4; 5; 6]. Зокрема, в дослідженнях зарубіжних і вітчизняних учених – К. Гольдштейна, А. Маслоу, Г. Олпорта, К. Роджерса, Е. Еріксона, Ф. Лерша, Р. Мейя, Д. Б'юджента, Р. Лейнга, П. Сміта, Ю. Джендліна, Л. Дейвідсона, В. Франкла, Г.О. Балла, Р. Трача та ін. – стверджується, що у самій особистості закладені всі можливості повноцінного людського існування, реалізації її піднесеної позитивної природи, орієнтованої на рух уперед –

1 – потенціал розвитку (здатності, можливості): індивідуально-психологічні особливості, які визначають успішність виконання діяльності

2 – процес реалізації: використання та розвиток індивідуального потенціалу в діяльності упродовж усього життя

4 – інтегральна здатність (риса) особистості: активність, незалежність, креативність, спроможність насолоджуватися довіллям

3 – психологічний стан задоволеності: натхнення, захоплення, задоволення, радість

Рис. 1.

Визначення змісту та обсягу категорійного поняття “самоактуалізація”

до певної мети і сенсу, справи життя загалом. Так, “коли люди *функціонують повноцінно*, коли ніщо не заважає їм виявляти свою внутрішню природу, то вони постають як позитивні і розумні створіння, котрі щиро хочуть жити у гармонії із собою та з іншими” [24, с. 533].

Психологічний зміст поняття “самоактуалізація особистості” уперше обґрунтував А. Маслоу, котрий сутнісно визначає його як процес розвитку позитивних здібностей людини, коли вона стає такою, якою може стати, а отже живе осмислено й досконало [див. 1, с. 14]. Однак він вважав, що поведінка особистості регулюється ієрархією потреб, тоді як К. Роджерс дотримувався ідеї, що ключ до розуміння поведінки – суб’єктивні переживання, які мотивують діяльність [24, с. 485–523].

На наш погляд, зміст категорійного поняття “самореалізація” становить єдність чотирьох складових [20–23], що відображена у вигляді мислесхеми (рис. 1). Вона інтегрує три базові змістові модули поняття (потенціал розвитку, процес реалізації, психологічне задоволення) у четвертий, синтетичний – інтегральну властивість-рису особистості. Здавалося б, очевидно, що потенційні можливості для позитивного зростання і вдосконалення закладені в кожній людині від народження. Однак дійсної значущості вони набувають лише у процесі їх реалізації, тобто під час використання і розвитку за допомогою діяльності, спілкування, вчинання. Оскільки досягнення поставлених діяльнісних цілей збагачує психологічний зміст особистості, то процес реалізації створює внутрішній стан задоволення і радості. У результаті через обоюдно зовнішньо-внутрішнє спричинення формуються її інтегральні властивості, зокрема такі, як активність, незалежність, креативність, уміння насолоджуватися

навколишнім світом, поважати себе і бути відповідальною перед собою.

Теоретична концепція гуманістичної психології сутнісно зводиться до *концепту становлення*: особистість постійно знаходиться у процесі власного становлення-збагачення. Керуючись свободою самовизначення суб’єкт життєдіяльності перебуває у пошуку ефективних шляхів для повної *ситуаційної самоактуалізації*. Водночас свобода вибору робить його відповідальним за реалізацію якомога більше можливостей. Навіть якщо потенція є природженою, все ж вона реально постає як вірогідність, як можливе, тобто тоді, коли особа вирішує щось робити, здійснює свій персональний вибір. “Я є мій вибір”, – слушно наголошує Ж.-П. Сартр [див. 24, с. 483]. Це дозволяє краще зрозуміти самоорганізацію *тенденції до самоактуалізації* як таку, яка визначена К. Роджерсом фундаментальною властивістю організму і за наявності якої розвиваються всі зберігаючі здібності та нарощується конструктивний потенціал особистості [24, с. 535].

У контексті психогуманістичної парадигматики особливого значення набуває виділення *рівнів самоорганізації* тенденції до самоактуалізації, які забезпечують повноцінну сутнісну реалізацію людини в усіх її формовиявах (рис. 2):

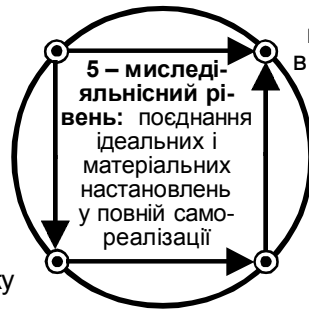
1) *біологічний* рівень бере початок у фізіологічних процесах організму; тут зазначена тенденція виявляється у збереженні організму, його зростанні і постійному оновленні задля підтримання фізичного і психічного здоров’я;

2) *емоційний* рівень дає змогу оцінити емоційні переживання особи залежно від того, наскільки вони сприяють чи перешкоджають її багатосферному розвитку як суб’єкта, особистості та індивідуальності;

3) на *когнітивному* рівні відбувається усвідомлення особистістю потреби у без-

1 – біологічний рівень: збереження організму, його зростання й оновлення задля підтримання фізичного здоров'я

2 – емоційний рівень: переживання, які сприймаються усупільненим індивідом як такі, котрі сприяють розвитку його особистості

4 – діяльнісний рівень: досягнення поставлених цілей, реалізація потенціалу в діяннях і через діяння; здійснення вчинку

3 – когнітивний рівень: усвідомлення потреби розвиватися і вдосконалюватися, а також умотивоване наповнення життя значеннями, смислами, сенсом

Рис. 2.

Рівні самоорганізації тенденції до самоактуалізації особистості

перервному розвитку і самовдосконаленні, а відтак і вмотивоване розуміння не досягнення способів наповнення життя значеннями, смислами, сенсом;

4) *діяльнісний* рівень полягає в досягненні поставлених життєвих цілей, у практичній реалізації позитивного особистісного потенціалу, підвищенні соціальної і психологічної компетентності у різних сферах суспільного повсякдення;

5) *мислєдіяльнісний* рівень максимально розширює часопростір самоактуалізації особистості – від практико-діяльнісних інтенційних актів до безкраїх горизонтів ідеального, універсально-сутнісного і суто трансцендентного освоєння зовнішнього (матеріального) і внутрішнього (психодуховного, самісного) світу.

Отже, взаємозбагачувальна наявність самоактуалізації всіх окреслених функціональних рівнів наповнює повсякденне життя людини духовним здоров'ям, змістовністю та різноманітністю. Внутрішньо підтримана тенденція до самоактуалізації формує інтенцію та інструментарій для досягнення повного самозреалізування особистості у різних сферах діяльності за умов нових економічних, політичних та соціальних відносин.

Водночас процес і результат самоактуалізації особистості у період дорослості залежить від складної системи психологічних чинників. Термін “фактор” у науковій лексиці часто розуміється як причина або рушійна сила якого-небудь процесу, що визначає його характер [18]. Відштовхуємося від того, що психологічний фактор – це завжди єдність чинників та умов (В.О. Татенко), де всякий внутрішній процес у визначеності свого предметно-сислового вмісту являє собою єдність внутрішнього і зовнішнього, суб'єктивного та об'єктивного, ноуменального і феноменального. У нашому дослідженні психологічні чин-

ники самоактуалізації людини розглядатимемо як складно організовані системні утворення, які характеризуються відносною незмінністю у часі. Оскільки *самоактуалізація як феномен самосвідомості* за походженням має подвійний характер, тобто визначається як особливостями самого усупільненого індивіда, так і характером його соціального довкілля, то чинники, котрі впливають на її розвиток, доречно диференціювати на внутрішні і зовнішні, що взаємоспричинюють їх обопільну дію в контексті психологічної організації часопростору особистості. Раніше здійснений одним із авторів теоретико-методологічний аналіз [11] виявив такі основні *системоутворювальні* психологічні чинники самоактуалізації особистості дорослого віку, як життєва енергія, наявність ситуаційної самоактуалізації, глобальне самоставлення, гуманістична спрямованість ціннісних і смисложиттєвих орієнтацій, самотворення позитивно-гармонійної Я-концепції. Основою їх рубрикації є модули людської суб'єктивності або образи суб'єктивної реальності (за концепцією В.І. Слободчикова), за якими людина розглядається як: а) індивід – представник людського роду, б) суб'єкт – носій різних форм активності та предметно-практичних діянь, в) особистість – представник суспільства, актор соціальних взаємовідносин, суб'єкт життєдіяльності, г) індивідуальність – унікальна самобутня особистість, яка реалізує себе у творчості, д) універсум – вища сутність духовного розвитку особи, котра усвідомлює своє буття та місце у світі [17, с. 207-368]. Виходячи з цього, відповідно до *індивідних* чинників, віднесемо життєву енергію, фізіологічні потенційні можливості для позитивного зростання і вдосконалення, які закладені в кожній людині від народження, до *суб'єктних* – самоактивність, ситуаційні само-

1 – суб'єктні: зона повної внутрішньої адаптованості (ставлення, оцінка, внутрішнє прийняття, психічний образ, психологічна ситуація, Я-концепція)

2 – особистісні: гуманістично спрямовані ціннісні і смисложиттєві орієнтації (активність, цілісність, досконалість, завершеність, законність, простота, краса, унікальність, грайливість, істинність, чесність тощо)

4 – універсумні: самотворення власного індивідуального світу Я людини та її центральної ланки – позитивно-гармонійної Я-концепції

3 – індивідуальнісні: стратегії і способи самоствердження, у т. ч. творчість, кохання, вірування, особистісне зростання-вдосконалення

Рис. 3.

Основні психологічні чинники самоактуалізації особистості дорослого віку, концептуально організовані за принципом кватерності

актуалізацію і самоадаптацію; до *особистісних* – саморегуляцію, самоставлення, самоствердження, у тому числі творчість й кохання; до *індивідуальнісних* – самовчинення, ціннісні і смисложиттєві орієнтації та самоорганізація, і до *універсумних* – самотворення власного індивідуального світу Я людини та її центральної ланки – позитивно-гармонійної Я-концепції [див. детально 9]. Усі чинники взаємозв'язані і взаємоспричинені між собою, перехід від одного рівня психодуховної організації особи до наступного уможлиблюється через реалізацію потенціалу попереднього, а тому вони задовольняють вимоги принципу кватерності (див. рис. 3).

Приналежність конкретної особи до людського роду зафіксована в понятті “індивід”. Кожна людина як представник біологічного виду має життєву енергію, певний потенціал розвитку, що закладений від народження й уможливорює її позитивне зростання і вдосконалення, у тому числі й у ритмічності перебігу психологічних процесів. Загалом збереження організму, його плідне функціонування, ріст і постійне оновлення – це є універсальний принцип життя (К. Гольдштейн), рушійне підґрунтя самоактуалізації на рівні усупільненого індивіда. Інакше кажучи, індивідні чинники, постаючи матеріалом психічного, забезпечують повноцінну реалізацію людини в усіх її формовиявах, визначаються відповідними особливостями і тенденціями зміни. Однак дійсну значущість вони мають лише у процесному перебігу їх актуалізації, тобто під час використання їх розвиткового потенціалу з допомогою діяльності (суб'єктні чинники), самовизначення (особистісні), вчинення (індивідуальнісні) та самотворення (універсумні).

Зважаючи на сказане, обґрунтуємо взаємозв'язок образів суб'єктивної реальності і психологічних чинників самоактуалізації дорослого у формі категорійної матриці, що вперше презентована у 2011 році [див. 21]. Методологія створення останньої з позицій *типологічного підходу* розроблена одним із авторів [20; 22; 23], котрим доведено, що категорійна матриця – це універсальний засіб *методологування* (аналізу, розуміння, рефлексії, мислення), що дає змогу виділити *групу таксонів*, які пов'язані між собою певною спільністю властивостей та ознак за критеріями походження, складу, функцій. Взаєморозташовані та діалектично пов'язані категорії входять до різних комбінацій, або взаємозгоджені в одній категорії як складові інших таксонів. Кожен таксон посідає єдине унікальне місце, характеризуючи конкретну сукупність об'єктів наукового, у тому числі й психологічного, пізнання. Оптимальна *система таксономічних категорій* формує в дослідника цілісне уявлення як про ієрархічну будову та логічні принципи вирішення завдань типологізації, так і про довершеність проблемно-модульної мислєдїяльності повноцінного професійного методологування на той чи інший чітко визначений предмет.

Саме така теоретико-методологічна робота і була здійснена авторами, підсумком якої й стала новостворена **категорійна матриця процесу самоактуалізації**, що відображає взаємозв'язки та взаєморозташування її складових у єдиній системі та дозволяє досягнути змістовно-сміслового наповнення кожної задіяної категорії (рис. 4). Здійснена типологія за горизонталлю і вертикаллю пропонує діалектику категорій “загальне – особливе –

Самоактуалізація

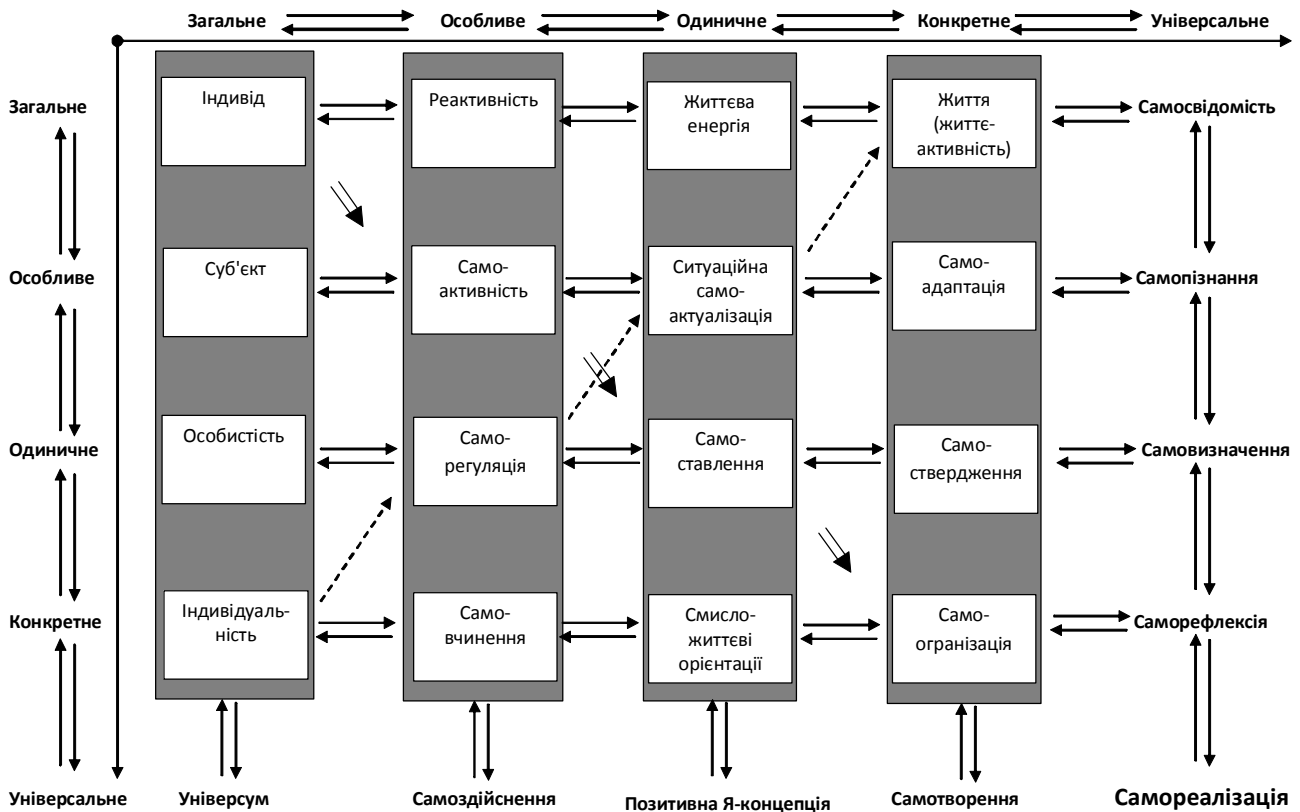

Рис. 4.

Категорійна матриця взаємозв'язку образів суб'єктивної реальності та психологічних чинників самоактуалізації дорослого

одиначне – конкретне – універсальне”. Однак у першому випадку на рівні образів суб'єктивної реальності це є людина як “індивід – суб'єкт – особистість – індивідуальність – універсум”, у другому – це форми її психічної активності “реактивність – самоактивність – саморегуляція – самовчинення – самоздійснення”, далі йдуть таксономічно організовані психологічні чинники самоактуалізації: “життєва енергія – ситуаційна самоактуалізація – самоставлення – смысложиттєві орієнтації – позитивна Я-концепція”, а також форми самоактуалізації: “життя (життєактивність) – самоадаптація – самоствердження – самоорганізація – самореалізація” та способи пізнання світу “самосвідомість – самопізнання – самовизначення – саморефлексія – самотворення”.

Воднораз рефлексивний аналіз зазначених категорій за вертикаллю відображає іншу логіко-змістову картину. Загальне – це перша група пов'язаних між собою суттєвою спільністю властивостей та ознак образів суб'єктивної реальності – індивід, суб'єкт, особистість, індивідуальність, універсум. З'являючись на

світ як індивід з природженою тенденцією до самоактуалізації, людина долучається до системи громадських взаємин і процесів, де вона діє як суб'єкт, тобто як носій активності та свідомості. Остання формується і розвивається у процесі діяльності, де ситуативна самоактуалізація є його рушійною силою. Унаслідок цього особа набуває особливої соціальної якості – стає особистістю, котра йде шляхом самоактуалізації, уможливаючи глобальне самоставлення. Зі свого боку, особливістю розвитку всіх цих трьох рівнів є неповторність і своєрідність конкретної людини, що і характеризують її як індивідуальність. Тут напрямок задають гуманістично спрямовані цінності та смысложиттєві орієнтації. Причому універсум як вища сутність духовного розвитку людини, котра усвідомлює своє буття та місце у світі, визначається через самотворення власного психодуховного світу Я та його центральної ланки – позитивно-гармонійної Я-концепції.

Усі окреслені психологічні чинники уреальнюють самоактуалізацію, формують особистість, яка творить і змінює себе, свій життєвий

світ. Важливо й те, що в неї внутрішні чинники переважають над зовнішніми, а кожен наступний компонент інтегрує потенціал попередніх, доповнюючи і підсилюючи їх, розкриваючи розвиток і самоактуалізацію людини як індивіда, суб'єкта, особистості, індивідуальності та універсума.

Друга група категорій становить таксон "особливе", де уможливується самоактуалізація як окрема форма психічної активності, здійснюється поступовий перехід від здатності організму відповідати на дії зовнішнього середовища зміною своєї життєдіяльності до самоактивності, від спроможності визначати власну життєву позицію до реального розгортання конкретної діяльності. Важливою ознакою саморегуляції тут є вільний, свідомий вибір, котрий наближає особу до самовчинення у тій чи іншій ситуації повсякдення. Прагнення стати тією особистістю, котрою вона може бути, становить найефективнішу форму психічної активності – самоздійснення, за якого власне й реалізуються найвищі життєві завдання та відбувається акт-діяння самовтілення людини у світі. І це закономірно, "адже особистість, пише М.К. Мамардашвілі, – це форма і спосіб буття, особливий стан життя, знахідка його еволюції, ... це "вагома думка природи" [12, с. 173].

Внутрішньо і зовнішньо осягнути глибинний зв'язок психологічних чинників самоактуалізації з іншими складовими системи таксономічних категорій дає "одиничне". Основою процесу самоактуалізації є життєва енергія, як базова рушійна сила психодуховного розквіту людини, що виявляється як могутня екзистенційно-творча тенденція. І це зрозуміло чому, адже все живе росте і розвивається, досягаючи рано чи пізно максимальних можливостей, що становить основний закон життя, складову нашого генетичного коду. Зрозуміло, що цілеспрямоване зростання та ефективний психокультурний розвиток особистості, спроможність конструктивно перетворювати себе і творити нові психоформи передусім пов'язане з дією механізму ситуаційної самоактуалізації, вмінням не лише повніше адаптуватися до життєвих епізодів, а й конструювати, плекати їх.

Ситуаційна самоактуалізація переживається людиною у різних життєвих ситуаціях та контекстах повсякдення по-різному, однак завжди виявляється як самоактивність, реалізація прихованих здібностей, як прагнення

до успіху в діяльності, природність і невимушеність поведінки, як здатність контролювати своє життя, вільно приймати рішення та втілювати їх у щоденну соціальну реальність. Вона дозволяє охарактеризувати можливості і перспективу психокультурного розвитку окремої особистості. Відображаючи природу даного конструкта, з одного боку, взаєминами останньої з оточенням, з іншого – визначальними характеристиками-параметрами її внутрішнього психодуховного світу (толерантність, емпатійність, відповідальність тощо).

Акт самореалізації – це деяка довершена послідовність учинкових дій, що виконуються людиною на підставі свідомо поставлених перед собою у перебігу самоактуалізаційних цілей й обраного самоствавлення. Тому глобальне самоствавлення – завжди дієвий чинник цього багатопараметричного процесу. З позиції філософсько-психологічної теорії вчинку (В.А. Роменець, В.О. Татенко, І.П. Маноха) [див. 15; 16], самоствердження уможливується на етапі зрілості, об'єднуючи у собі мотиваційний ("хочу") і дійовий ("можу") аспекти, які розгортаються у внутрішньо-вмотивованій, вільній, творчій, свідомій діяльності. Відтак мовиться про спосіб існування людини на її сутнісному рівні життєздійснення, позитивний результат якої психологічно виявляє себе у яскравому переживанні досягнутої гармонії із самим собою, з іншими і світом [16].

Отже, самоствавлення особистості знаходить реалізацію у творчості, істині, красі, коханні. В.А. Роменець обґрунтовує поле поступового ускладнення вчинкової активності кожного акту повсякдення, поєднує шлях його буття із творчістю, що допомагає творити себе та здійснювати повноцінний процес Еґо-інтеграції, дає змогу вибирати оптимальну лінію у процесі самоздійснення шляхом самоактуалізаційного мотивування і самоплекання власного Я. У цьому широкому внутрішньому процесі психодуховного зреалізування індивідуального Я центральну ланку становить самотворення позитивно-гармонійної Я-концепції людини [див. 7; 8; 19].

Ціннісні і смисложиттєві орієнтації – найдієвіший психологічний механізм регуляції поведінки особи, котрий підтверджує стійкість її психічних властивостей, що визначають стимули і мотиви усупільненої поведінки. Значуще те, що всі *метацінності*, на думку А. Маслоу, тісно переплетені із потребою

самоактуалізації [13]. До її таксономічного набору належать цілісність, досконалість, завершеність, законність, активність, багатство, простота, краса, доброта, унікальність, ненапруженість, грайливість, істинність, чесність, самовпевненість. Особистість, яка поділяє цінності самоактуалізації, закономірно спрямовує свою внутрішню активність на повну самореалізацію. Особливістю її ціннісної сфери є відносна незмінність психодуховної самоорганізації упродовж певного часу, котра забезпечує стійкість і непохитність перед будь-якими негативними зовнішніми впливами. Значущу роль тут відіграють ціннісні орієнтації, котрі інтеріоризуються у свідомість особистості через сферу сприйняття об'єктивної реальності зовнішнього світу. Розмежовуються цілі загальної спрямованості її діяльного ставлення до світу і до самої себе; саме вони чітко упорядковані у ціннісній ієрархії відповідно до їхньої персоніфікованої вагомості у сфері розвиваючих ставлень і самоставлень суб'єкта життєдіяльності. Таким чином, основний вектор спрямованості, мотивації та змісту вчинкової активності особистості у напрямку самоактуалізації становлять її ціннісні і смисложиттєві орієнтації на психокультурний розвиток, позитивне самостановлення і повноцінну самореалізацію.

Визначальною характеристикою самоактуалізації особистості є *позитивно-гармонійна Я-концепція*, тобто таке глибинно-вершинне утворення самосвідомості людини, яке містить усвідомлення когнітивних властивостей, емоційно-ціннісних самоставлень, поведінкових дій і психодуховних форм (О.Є. Гуменюк). Вона характеризує особливості самобачення й потенційного діяння, вчинкового проживання і творення найближчого соціуму та власного Я. Крім того, Я-концепція накладає відповідний – позитивний, нейтральний чи негативний – відбиток на всі ковитальні діяння особистості. Ось чому вона внутрішньо розширює, або обмежує вчинкове поле самоактуалізації людини [8, с. 225]. Тому позитивні зміни Я-концепції, стимулюють відносно легке розв'язання особистісних проблем і задач, що на рівні наукового факту підтверджено численними експериментами (П. Лежі). Отож, пізнаючи себе і навколишній світ, особистість більш повно розвиває свої природні нахили й здібності, обирає духовно висхідний життєвий шлях – самоактуалізується. Водночас здійснюється коректування та перебудова психоло-

гічної структури Я-концепції, включаючи ідеальне Я, картину світу й життєву програму вчинкових дій, усвідомлення результатів попередньої діяльності (рефлексія концепції минулого).

Система таксономічних категорій “конкретне” містить *форми самоактуалізації*, котрі поступово ускладнюються. Життєактивність задіює всі рівні буття людини: від мінімального забезпечення вітальних процесів до вищих проявів її психодуховних потенцій (досягнення у тілесному, інтелектуальному, соціальному, екзистенційному і духовному розвитку). Вона підтримує оптимальний психофізичний стан, надає можливість кожному реалізувати свої творчі потенції і досягти значущих для себе результатів на шляху безперервного самовдосконалення.

Вибір людиною самоактуалізаційного напрямку життєздійснення постійно ставить перед нею завдання адаптування не лише до зовнішнього середовища, а й до власного внутрішнього світу. Адаптивно-перетворювальна активність особи не обмежується спрямованістю на соціальне оточення, її інтенціональним об'єктом є також внутрішній стан, характерологічні ознаки, свої недоліки і переваги, вибори і рішення, власні вчинки та їх наслідки. Тому вміння людини не тільки пристосовуватися, а й пристосовувати життєві умови до себе, становить серцевину мистецтва бути задоволеною собою і переживати суголосо у повсякденній взаємодії із суб'єктом довкіллям та природним середовищем. Отож будь-яка сформована й тим більше зріла особистість стосовно самої себе виробляє цілком конкретні очікування і ставить відповідні приписи та вимоги. Внаслідок цього вона постає перед завданням відповідати їм, прагне будь-що виправдати довіру до себе, узгодити лінію поведінки із системою власних орієнтирів і нормативних рамок, рефлексувати момент спрямованості як на самоадаптацію, так і на самоперетворення. Водночас самоорганізація як складова процесу самоактуалізації забезпечує постійність і готовність до самовираження людини у різних сферах життєдіяльності, реально здійснюється і як діяльність, і як її здатність ситуаційно організувати себе, виявляється у цілеспрямованості, активності, обґрунтованості мотивації, плануванні своїх учинкових дій, самостійності, швидкості ухвалення рішень і відповідальності за них, критичності в оцінюванні результатів буденних діянь, у почутті

обов'язку. Особистісна самоорганізація – це, по-перше, процес якісної зміни системи, спрямований на її розвиток і самовдосконалення, збереження нею своєї структури при зміні зовнішніх чи внутрішніх умов; по-друге, інтенсивна робота над собою, у результаті якої з'являється здатність ухвалення усвідомленого правильного рішення у системі вищого порядку, порівняно з раніше досягнутим рівнем. Наявність такої самоорганізації уможливорює самореалізацію людини через спосіб життя, вчинення і налагодження паритетних стосунків зі світом, а не охоплює якимось локальне чи одиничне її досягнення, причому основний механізм такого самопоступу-вчиняти відповідно до того, хто ти є насправді як особистість та індивідуальність.

В основі універсального як способу пізнання світу перебуває самосвідомість, усвідомлення себе як “Я”, себто як інтегрального самодостатнього результату психокультурного розвитку. Людина, відображаючись у своїй самосвідомості, охоплює внутрішнім світлом власне Я, передусім самоусвідомлює себе як суб'єкта діяльності, котрий долучений до соціальних стосунків та виконує певний набір когнітивних функцій. За тим, як людина набуває життєвого досвіду, перед нею не лише відкриваються нові сторони повсякденного буття, а й відбувається більш-менш глибоке його переосмислення, що пронизує усі закутки життєактивності, розширює психодуховні горизонти індивідуального світу Я, визначає мотиви дій і внутрішній сенс завдань самоактуалізації, які прийняті особистістю як власні, насущні, доленосні.

Загалом очевидно, що розвиткові функціонування самосвідомості актуалізує самопізнання людини як індивідуалізованого способу пізнання нею світу, котрий розгорнутий у часі і просторі. Перебіг самопізнання розгортається паралельно іншим процесам “само-” з постійною перевіркою на його адекватність і повноту, тому з ним тісно пов'язана здатність до рефлексії. Остання являє собою спроможність усвідомлювати не лише те, “що я мислю, відчуваю, згадую”, а й те, “що це саме я мислю, відчуваю і згадую”. Звідси закономірно, що Я умовно розподіляється на Я-діяльне і Я-рефлексивне. Підсумковим продуктом самопізнання тут і є Я-концепція як внутрішня зосередженість людини на собі і як ядро її психодуховного світу, що фіксує зверненість до початкових, глибинно-вершинних нашарувань власного Я,

що формує її самовизначення. Суть останнього полягає у визнанні своїх особистісних особливостей і переваг та у здійсненні на їх основі вибору руху-розвитку в напрямку самоактуалізації. Тому самовизначення як теоретичний конструкт інтерпретується через самоспричинення, у якому власна активність, усвідомлене прагнення зайняти певну позицію формується усередині системи координат усіх її міжсуб'єктних стосунків зі світом. Інакше кажучи, визначеність перед самим собою чи самою собою центрується на знаходженні самотнього “образу Я”, його постійному розвитку й утвердженні в довіллі. Під завершенням цього таксономічного циклу уможливується прогресивне внутрішнє самотворення людини, котре зреалізовується зовні, де прагнення до плекання себе одночасно належить до вроджених властивостей свідомості і рушійних сил розвитку особистості, будучи важливою ознакою її духовно-практичної діяльності, здійснення у багатопроblemному повсякденні нею власного життєвого сценарію.

Отже, методологічно аргументоване дослідження образів суб'єктивної реальності у діалектичній єдності із психологічними чинниками самоактуалізації дорослого не тільки дозволяє обґрунтувати логіко-змістове (головно об'єктивацийне) та значеннєво-смісловне (переважно суб'єктивацийне) наповнення кожної, задіяної до *концептуальної план-карти* [див. **20, с. 75–86**] *самоактуалізації людини*, із 25-ти взаємоузгоджених за обсягом та змістом категорій, не лише уможливує організацію *внутрішньої структури категорійного апарату* за канонами типологічного (у тому числі й таксономічного) підходу і з дотриманням вимог юнгіанського принципу кватерності [20, с. 108–133], а й чи не вперше у чітко упредметненому дослідженні складної психологічної проблеми дає змогу домогтися *категорійного ладу* шляхом здійснення двох методологічних процедур: а) бінарного задіяння координатної вісі із діалектичними категоріями “загальне – особливе – одиничне – конкретне – універсальне” та б) визначення центральної лінії теоретизації у широкому, “перехресно-діагональному”, діапазоні її здійснення: “самоактуалізація – самотворення” та “універсум – самосвідомість”. У будь-якому разі запропонована категорійна матриця – це не тільки ефективний засіб здійснення *категоріального аналізу* як одного з найпотужніших методів дослідницької діяльності, котрому, на

думку Г.П. Щедровицького, сьогодні не має рівних у сфері наукової методології. Вона, крім цього, є *універсальний інструмент мислєдїяльності* [див. 25; 26] і професійного методологування [20; 23], оскільки дозволяє здійснювати *методологічну роботу* будь-якої складності – від аналітичної і рефлексивної до розумінневої і мисленневої, організуючи *багатопланетарний світ* сучасної методології як гармоніку сфер (філософської, загально-наукової, конкретно-наукової, конкретно-тематичної, ситуаційної).

1. Балл Г.А. Психология в радиогуманистической перспективе: Избранные работы / Георгий Алексеевич Балл. – К. : Изд-во “Основа”, 2006. – 408 с.

2. Бердяев Н.А. Самопознание (опыт философской автобиографии) / Николай Александрович Бердяев. – М.: Книга, 1991. – 446 с.

3. Бердяев Н.А. Творчество и объективация / Николай Александрович Бердяев; Сост. А.Г. Шиманского, Ю.О. Шиманской. – Мн.: Экономпресс, 2000. – 304 с.

4. Гуманистическая и трансперсональная психология: Хрестоматия / Сост. К.В. Сельченко. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. – 592 с.

5. Гуманістична психологія: Антологія: Навч. посібн. для вищ. навч. закладів: У 3-х т. / Упорядники й наук. ред. Роман Трач (США) і Георгій Балл (Україна). – К.: Університетське вид. “Пульсари”, 2001. – Т. 1: Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. – 252 с.

6. Гуманістична психологія: Антологія: Навч. посібн. для вищ. навч. закладів: У 3-х т. / Упорядники й наук. ред. Роман Трач (США) і Георгій Балл (Україна). – К.: Університетське вид. “Пульсари”, 2001. – Т. 2: Психологія і духовність: (Світоглядні аспекти гуманістично зорієнтованих напрямів у сучасній західній психології). – 2005. – 279 с.

7. Гуменюк О.Є. Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу: [монографія] / Оксана Євстахіївна Гуменюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 340 с.

8. Гуменюк О.Є. Психологія інноваційної освіти: теоретико-методологічний аспект: [монографія] / Оксана Євстахіївна Гуменюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 385 с.

9. Ковальова Т.Є. Методологічна модель основних психологічних чинників самоактуалізації людини дорослого віку / Тетяна Ковальова // Вітакультурний млин. – 2010. – Модуль 12. – С. 29–32.

10. Ковальова Т.Є. Методологічний аналіз рівнів самоорганізації тенденції до самоактуалізації особистості / Тетяна Ковальова // Вітакультурний млин. – 2009. – Модуль 10. – С. 36–38.

11. Ковальова Т.Є. Теоретико-методологічне обґрунтування інтегральної концепції самоактуалізації в сучасній психології / Тетяна Ковальова // Психологія і суспільство. – 2010. – № 2. – С. 140–163.

12. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию / Мераб Константинович Мамардашвили. – М.:

Изд. группа “Прогресс”, “Культура”, 1992. – 416 с.

13. Маслоу А. Психология бытия / Абрахам Маслоу; [пер. с англ. О.О. Чистяков]. – М.: Рефлбук, К.: Ваклер, 1997. – 304 с.

14. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Теоретическая психология: [учеб. пос.] / Артур Владимирович Петровский, Михаил Григорьевич Ярошевский. – М.: Изд. центр “Академия”, 2001. – 496 с.

15. Психологія і суспільство: Спецвипуск, присвячений 85-й річниці з Дня народження Володимира Андрійовича Роменця. – 2011. – №2. – 190 с.

16. Роменець В.А. Історія психології ХХ століття: [навч. посібник.] / В.А. Роменець, І.П. Маноха. – К.: Либідь, 1998. – 992 с.

17. Слободчиков В.И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности: [уч. пос. для вузов] / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 384 с.

18. Современный словарь иностранных слов: около 20 000 слов. – М.: Русс. яз., 1993. – 720 с.

19. Фурман А.В. Психологія Я-концепції: [навчальний посібник] / А.В. Фурман, О.Є. Гуменюк. – Львів: Новий Світ – 2000, 2006. – 360 с.

20. Фурман А.В. Ідея професійного методологування: [монографія] // Анатолій Васильович Фурман. – Ялта – Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 205 с.

21. Фурман А., Ковальова Т. Методологічні орієнтири створення категорійної матриці взаємозв'язку образів суб'єктивної реальності і психологічних чинників самоактуалізації дорослого / Анатолій В. Фурман, Тетяна Ковальова // Вітакультурний млин. – 2011. – Модуль 13. – С. 27–32.

22. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: [2-е наук. вид.] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль, 2011. – 168 с.

23. Фурман А.В. Типологічний підхід у системі професійного методологування / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2006. – №2. – С. 78–92.

24. Хьёл Л., Зиглер Д. Теории личности (основные положения, исследования и применение) / Лари Хьёл, Даниель Зиглер. – СПб.: Питер, 1997. – 608 с.

25. Щедровицький Г.П. Избранные труды. – М.: Шк. культ. пол., 1995. – 760 с.

26. Щедровицький Г.П. Схема мислєдїяльності – системно-структурна будова, значення і зміст // Психологія і суспільство. – 2005. – №4. – С. 29–39.

АНОТАЦІЯ

Фурман Анатолій Васильович, Ковальова Тетяна Євгенівна.

Категорійна матриця взаємозв'язку образів суб'єктивної реальності і психологічних чинників самоактуалізації дорослого.

У статті вперше виголошується та різнобічно аргументується ідея взаємозв'язку образів суб'єктивної реальності і психологічних чинників самоактуалізації, що розвивається засобами постнекласичного теоретизування та авторського методологування в напрямку створення відповідної категорійної матриці, що в таксономічний спосіб типологізує та згармонізовує за обсягом, змістом і значеннєвим контекстом 25-ть

базових категорій психологічної науки в логіко-сутнісному форматі чітко відрефлексованого упредметнення. У результаті проведеної методологічної діяльності доведено, що запропонована матриця виконує чотири взаємозалежних функції: а) взаємоузгоджує внутрішню структуру категорійного апарату за канонами типологічного підходу і з дотриманням вимог юнгіанського принципу кватерності; б) наводить категорійний лад шляхом бінарного задіяння координатної вісі із діалектичними категоріями “загальне – особливе – одиничне – конкретне – універсальне” і визначення центральної лінії теоретизації у широкому діапазоні її здійснення: “самоактуалізація – самотворення” та “універсум – самосвідомість”; в) є ефективним засобом здійснення категоріального аналізу як одного з найпотужніших методів наукової творчості; г) може бути використана як універсальний інструмент мислєдєяльності і професійного методологування, що дозволяє здійснювати методологічну роботу будь-якої складності і на будь-якому рівні абстрагування від емпірично об’єктивованої реальності.

Ключові слова: гуманістична психологія, особистість, самоактуалізація, категорії психології, категорійна матриця, образи суб’єктивної реальності, психологічний чинник, тенденція до самоактуалізації, самосвідомість, ситуаційна самоактуалізація, методологування, система таксономічних категорій, самореалізація, самотворення, метацінності, позитивно-гармонійна Я-концепція.

АННОТАЦІЯ

Фурман Анатолій Васильевич, Ковальова Татяна Евгеньевна.

Категориальная матрица взаимосвязи образов субъективной реальности и психологических факторов самоактуализации взрослого.

В статье впервые предполагается и разносторонне аргументируется идея взаимосвязи образов субъективной реальности и психологических факторов самоактуализации, что развивается средствами постнеклассического теоретизирования и авторского методологизирования в направлении создания соответствующей категориальной матрицы, что таксономическим способом типологизирует и гармонизирует по объему, содержанию и значенческим контекстом 25-ть базовых категорий психологической науки в логико-сущностном формате четко отрефлексованного опредмечивания. В результате проведенной методологической деятельности доказано, что предложенная матрица выполняет четыре взаимозависимых функции: а) взаимосогласовывает внутреннюю структуру категори-

ального аппарата по канонам типологического подхода и с соблюдением требований юнгіанского принципа кватерности; б) наводит категориальный порядок путем бинарного задействования координатной оси с диалектическими категориями “общее – особенное – единичное – конкретное – универсальное” и определения центральной линии теоретизации в широком диапазоне ее осуществления: “самоактуализация – самосозидание” и “универсум – самосознание”; в) является эффективным средством осуществления категориального анализа как одного из мощнейших методов научного творчества; г) может быть использована как универсальный инструмент мислєдєяльності професійного методологизирования, что позволяет осуществлять методологическую работу любой сложности и на любом уровне абстрагирования от эмпирически объективированной реальности.

Ключевые слова: гуманистическая психология, личность, самоактуализация, категории психологии, категориальная матрица, образы субъективной реальности, психологический фактор, тенденция к самоактуализации, самосознание, ситуативная самоактуализация, методологизирование, система таксономических категорий, самореализация, самозозидание, метаценности, позитивно-гармоническая Я-концепция.

ANNOTATION

Furman Anatoliy V., Kovaliova Tetiana.
Categorical Matrix of Interconnection of the Images of Subjective Reality and Psychological Factors of Self-Actualization of an Adult.

In the article for the first time the idea of interconnection of the images of subjective reality and psychological factors of self-actualization, which is developed by the means of post-non-classic theorizing and author’s methodolizing in the direction of creation of a categorical matrix, which in taxonomic way typifies and harmonizes in volume, content and meaningful context 25 basis categories of psychological science in logic-essential format of detailed reflexive subjectivation is stated and substantiated. In the result of the performed methodological activity it was proved that the matrix fulfills four interdependent functions.

Key words: humanistic psychology, personality, self-actualization, categories of psychology, categorical matrix, images of subjective reality, psychological factor, trends to self-actualization, self-consciousness, situational self-actualization, methodolizing, system of taxonomic categories, self-realization, self-creation, meta-values, positive-harmonic self-concept.

Надійшла до редакції 30.05.2011.